

Les dones del PSUC contra la dictadura franquista (i 2), per Soledad Bengoechea

Soledad Bengoechea, doctora en Història Contemporània i membre del Grup de Recerca Consolidat "Trellall, Institucions j Gènere de la UB".

Les dones comunistes companyes de presos polítics

Com anem veient, el PSUC era un partit fortament masculinitzant, com la immensa majoria de partits i de la societat espanyola, però això no treu que les dones militants no juguessin un paper fonamental en el seu desenvolupament. Els primers anys, com a suport essencial de les activitats del partit i de suport als presos i les seves famílies. Durant la guerra civil, però sobretot a la postguerra, Catalunya i tot Espanya van esdevenir una gran presó. ¿Qui carregava amb el pes de la supervivència de les famílies? Les dones, doncs els homes eren majoria entre el personal penitenciari. El paper de les dones dels presos polítics fou molt important, però no és gaire conegut. Anem a recuperar-les. Elles mantenien contacte amb altres dones que estaven a la seva situació amb la finalitat de subministrar als presos tot el necessari per a suportar les dures condicions. Les penalitats que aquelles dones van passar foren enormes. Anaven de presó en presó portant ajut i consol als seus companys, mentre que havien de viure mig amagades i en molts casos tenint al seu càrrec els seus fills sense que ningú els hi volgués donar feina per ser dones de "rojos". Quan la distància des del seu habitatge a la presó i l'economia ho permetien, les dones, amb els seus vestits gastats i calçades amb unes espadenyes velles, arribaven a la carcer amb un paquet de menjar. També s'ocupaven d'ajudar materialment a les famílies dels presos. Els sacrificis eren enormes. A la presó, els horaris de visita estaven fixats, però els funcionaris no sempre els acomplien.. A més de fer aquestes tasques directament envers la població reclosa, elles, les dones del PSUC, també eren les sostenidores de les comissions de solidaritat per l'amnistia dels empresonats.

I moltes sabien que s'exposaven a grans perills. Eren conscients que, de vegades, els reclusos les entregarien una sèrie de joguines fetes a mà, principalment de fusta. Als guàrdies els hi deien que eren a per posar-los a la venda i obtenir diners per a les seves famílies. Però la realitat era que dins d'aquestes joguines, o del que fos, introduïen informes que passaven a les seves dones. Elles els enviaven al Comitè Central del PCE, el qual se encarregava de transmetre'l a *La voz del preso*, una secció de *La Pirenaica*. La finalitat era que las notícies arribessin a l'exterior i així aconseguir que la situació dels presos polítics comencés a ser coneguda internacionalment. Després, moltes vegades, quan els homes quedaven en llibertat tornaven a agafar el comandament de la casa i el càrrecs dins el partit relegant-les a elles a posicions de simples militants.

Les dones del PSUC en les associacions de veïns

Els anys passaven i les comunistes començaren també a actuar en altres àmbits, fora del nucli de les fàbriques o de la universitat. Una de les tasques fonamentals de les dones en els anys seixanta va ser la de conscienciar a la població de la necessitat de conquerir un sistema polític democràtic. En aquest context, mitjançant la Ley de Asociaciones de Cabezas de Familia de 1964, es constituïren les primeres associacions de veïns. Exerciren un paper polític important als barris quan encara estaven prohibits els partits. En aquestes associacions la participació de les dones del PSUC fou molt important.

A les dones se'ls encomanava la tasca de crear agitació als mercats i barriades contra el Govern i les autoritats franquistes responsables de l'augment considerable dels queviures i, en general, de la carestia de la vida i de les dures condicions en que vivia la classe obrera. I imprimien a casa, amb la "viernamita" premsa clandestina, fulls volants, etc., que després repartien il·legalment pels carrers, pels mercats... La tasca de les militants moltes vegades consistia, també, en rebre uns quants exemplars de "Trellall" i "Mundo Obrero" i repartir-los a quatre o cinc persones que tenien adjudicades per passar-lis la

propaganda. Les accions es portaven a terme a través del «boca a boca», en petits grups.

Es tractava de reivindicar qüestions bàsiques, si es vol, però fonamentals per el dia a dia: la pujada de preus dels aliments, l'oposició a una fàbrica contaminant del barri, que els autobusos pugessin fins la barriada si aquesta estava situada en un lloc perifèric, la pavimentació dels carrers. També hi havia reivindicacions per a obtenir uns habitatges dignes, per a demanar més escoles, guarderies i instituts. Les dones s'anaven fent visibles en tots els àmbits, però sempre des d'un paper relegat a un segon pla. Els presidents de les associacions eren majoritàriament homes, malgrat que, en general elles eren tan actives o més que ells.

A les manifestacions massives que es feien a les barriades, les dones més joves encapçalaven les marxes mentre que les àvies vigilaven a la policia armades amb xiulets.

Aquestes associacions forjaren un sentiment de comunitat en molts barris de Barcelona i entre les ciutats dels voltants, i possibilitaren l'expansió del PSUC. Tres dones comunistes: Maruja Ruiz, María Ángeles Rivas i Maria Isabel Roig, germana de l'escriptora Montserrat Roig, en són una bona mostra. Rivas va ser una de les poques dones que presidí una associació de veïns, una tant important com la de Nou Barris.

Militància comunista i el feminisme

La relació del PSUC amb el feminisme va ser ambigua. Durant els primers anys, els dirigents i moltes militants, també, afirmaven que la lluita de la dona per al seu alliberament passava per militar en el partit, que no calia cap organització específica de dones. Més endavant, algunes d'elles van prendre consciència feminista o, si es vol, de reivindicació del dret de les dones a l'emancipació i la igualtat home-dona. Elles descobrien que tenien uns problemes específics pel fet de ser dones, problemes que era molt difícil que ells els poguessin entreveure. Els escrits de la comunista italiana, Giulia Adinolfi, a "Nous Horitzons" els anys seixanta són d'una clara orientació feminista dins del marxisme.

L'any 1964 Manuela Carmena, ex-alcaldesa de Madrid, vivia a la capital i militava al PCE. El partit va impulsar el Movimiento Democrático de Mujeres (el MDM), i Carmena va ser una de les seves dirigents. ¿Per què explico això? Perquè, represaliada, vingué a Barcelona i juntament amb Giulia Adinolfi i Maria Rosa Borràs, ambdues militants del PSUC, un bon dia del 1966 es van dir ¡Som-hi! I organitzaren aquí un MDD. Es va formar quan el nucli de dones del PSUC es va unir amb altres activistes comunistes d'origen obrer. També van entrar en contacte amb un grup de treballadores de grups cristians progressistes, la majoria de les quals treballava a Làmpares Z. Redactaren un informe en el que expressaven els seus compromís: convèncer a les dones comunistes i, també a la pròpia organització del PSUC i els seus dirigents, de la importància del problema de l'emancipació de la dona. Entre les accions de l'MDD destaquen activitats de reivindicació que es consideraven pròpies de dones (com ara la millora de les condicions de vida als barris) i que tenien com a objectiu atreure més dones al moviment; també hi havia reivindicacions contra la discriminació femenina (especialment en relació amb diferències salarials), i finalment també s'impulsaven activitats relacionades més directament amb el PSUC. D'entre aquestes últimes destaca l'adhesió a la convocatòria de l'1 de maig del 1968, que algunes membres de l'MDD no van considerar pertinent perquè implicava una politització del moviment que podia allunyar-ne certs grups de dones. ¿Va ser aquesta la raó per la qual la direcció del PSUC va decidir dissoldre el MDD l'any 1969?

Al partit hi havia una manca de presència femenina. Cal preguntar-se, ¿per què? A banda d'altres raons és evident que discriminació a la qual el partit les havia sotmès era un pes important. En els textos aprovats en els Congressos i en les reunions del Comitè Central, i en les publicacions del partit rarament es denunciava la situació discriminada de la dona a la legislació, al treball, a l'educació, a la família, a la

vida social o al Partit. Qüestions tan importants com els contraceptius, el divorci, l'avortament poques vegades eren tractades.

Va ser a les portes de la Transició quan el partit va començar a ocupar-se per la situació específica de la dona. La societat espanyola estava a punt d'aconseguir la democràcia i llavors els partits polítics es llançaren a la competència electoral i necessitarien obtenir el vot femení. A l'octubre de 1977, quan feia quatre mesos que s'havien celebrat les primeres elacions democràtiques, el 15 de juny, en una conferència celebrada a Sabadell es va abordar la qüestió del feminisme, però es deia:

La mujer militante comunista ha de llevar su lucha por la liberación de la mujer partiendo de la posición de clase que un partido revolucionario, el partido de la clase obrera, tiene ante la sociedad capitalista. No podemos apoyar como tal a los movimientos feministas, si no es defendiendo nuestra política, nuestra concepción por la lucha por el socialismo.

És a dir, el partit no contemplava la lluita feminista separada i paral·lela de la lluita per la consecució del socialisme. Es pensava que si es construïa el socialisme l'emancipació de la dona ja vindria rodada.

Tipologia social de les dones del PSUC a la clandestinitat

Veiem ara breument una tipologia de les dones del PSUC a la clandestinitat

Obreres, mestres, professionals liberals, estudiants, ...

L'extracció social de les dones que des del primer moment van militar al PSUC o a les JSUC va ser, en general, modesta. Ho hem vist. Començaren a treballar molt joves. I només havien cursat estudis primaris. Potser cal mencionar l'excepció que representaven Dolors Piera i Reis Bertral, que eren mestres.

A finals dels anys cinquanta, i començats dels seixanta, a mesura que el franquisme es consolidava, el país anava canviant. Malgrat que la pobresa encara imperava entre les famílies més desafavorides, les filles de certs grups socials, com petit empresaris, professionals liberals, que fins ara no havien tingut l'oportunitat, començaven a estudiar a les Universitats. Amb aquest panorama, diferent del que hi havia els anys quaranta i primers cinquanta, l'extracció social de les dones que començaren a ocupar llocs de responsabilitat al PSUC no era la mateixa que la de les militants obreres que lluitaven a les fàbriques i tallers secundant la conflictivitat social. Majoritàriament, les dones que exercien ara càrrecs en el partit eren professionals que pertanyien a una classe social que les havia pogut proporcionar estudis, i que eren de procedència de famílies catalanes no emigrades. Això permet formular la hipòtesi de que, a diferència del que succeïa en anys anteriors, en els òrgans de direcció del PSUC hi havia moltes professionals liberals i estudiants, la qual cosa indica que no era un partit dirigit exclusivament per la classe obrera.

D'aquest perfil professional liberal i estudiantil de les dones que s'incorporaren al PSUC durant aquests anys de la clandestinitat pot servir d'exemple el fet que el 1955, a l'entorn dels seminaris "Juan Boscán" de Josep M. Castellet, va néixer el primer nucli universitari del PSUC. S'hi incorporaren estudiants i professors de la Universitat de Barcelona. En aquest nucli s'hi van unir les estudiants Mª Rosa Borràs i Juliana Joaniquet

Veiem ara el cas de la militant Maria Rosa Borràs, un cas una mica diferent perquè es tracta d'una universitària. Va néixer el 1936 a Barcelona. Estudiava a la UB i pertanyia al PSUC. Doncs bé, viatgem al passat, concretament al 18 de juny de 1959. El PC, des de Madrid, havia convocat per aquell dia una Vaga Nacional Pacífica. A Barcelona, la nit anterior, la Maria Rosa no va poder dormir. Estava molt nerviosa. Sabia perfectament que la decisió que havia pres amagava un gran perill. Juntament amb un company del partit, l'Helios Babiano, havien decidit sortir al carrer a llançar paperetes cridant a la vaga. I

portava una pistola a la mà. Entrarien a les porteries i els papers els tirarien per terra per fer difusió. En sortir d'una porteria van veure un policia que portava l'arma reglamentària a la mà. Compte li va dir la Rosa al seu acompanyant. Massa tard. El secreta que els venia seguint va agafar a tots dos. Borràs va ser detinguda amb l'Helios i 100 militants més. Encara tants anys després, quan li feien l'entrevista, Borràs recordava que, a ella, en el moment de la detenció les cames li tremolaven. De seguida es va adonar de la responsabilitat que li queia al damunt: estava al Comitè Universitari i tenia por que la interroguessin i per mig de tortures delatés algun company. Al temps, li preocupava la situació en la que es trobava l'Helios Babiano: la seva família era comunista i de classe baixa, per la qual cosa per a la policia el culpable principal seria ell. Ala interrogatoris, els policies s'empraven més a fons amb la gent de classe humil. Sabien que no tenia padrins.

A la comissaria de Via Laietana, la Maria Rosa es va trobar amb els dos policies dels quals hem parlat anteriorment: els germans Creix. Ella sabia que havien esdevinguts els torturadors més coneguts entre els opositors al règim. De seguida començaren els terribles interrogatoris. Mentre la torturaven confessava que ella era una pobre noia que treballava amb l'Helios i que no sabia res. Però una de les vegades, al pegar-li, els papers que havia guardat amb tanta cura, i que contenien noms de companys comunistes, li van caure a terra. Els cops s'intensificaren. Va estar molts mesos sense poder dormir, perquè la part del darrera del seu cos va passar per tots els colors. Rebia també cops de puny a l'estomac i al cap. Maria Rosa no evocava amb terror els nou mesos que després va estar a la presó, sinó el temps que va estar a comissaria.

Cap el 1961, per diverses causes, la militant Núria Sales, exiliada a París juntament amb 19 persones que estaven estudiant o fent el doctorat, fou una de les fundadores d'una cèl·lula on els militants eren agrupats amb el nom de "cèl·lula d'intel·lectuals". En aquest context, Montserrat Avilès i Ascensió Solé, advocades laboralistes, juntament amb altres professionals destacades s'afiliaven al PSUC. Solé va entrar l'any 1967. Ambdues van ser objecte de repressió per part de la dictadura durant els primers setanta, van tenir d'afrontar un judici davant el Tribunal d'Ordre Públic i l'Avilès va passar dos mesos a la presó. Aquestes dues dones van fer una gran tasca dins del món professional d'ajudar als detinguts polítics.

Moltes de les dones que al final de la clandestinitat ingressaren al partit provenien de Bandera Roja, una organització política comunista catalana i espanyola de tendència marxista-leninista fundada a Barcelona el 1968 i ampliada el 1973 a l'àmbit estatal. Va tenir molta importància a l'àmbit de l'ensenyament.

Representació de les dones als òrgans del PSUC

Si ens preguntem per la representació que les dones del PSUC tenien els òrgans de direcció del partit podem anticipar que va ser escassa. En aquella societat patriarcal, el propi model polític estava construït des de l'òptica de la masculinitat.

Pel Comitè Central del I Congrés, (agost de 1956), Congrés que aprovà la política de reconciliació nacional, van ser escollits 23 homes i només una dona, Margarida Abril; una altra dona, Reis Bertral, fou triada com a suplent, entre 7 homes. Les contínues detencions afectaren fortament al PSUC, fins al punt que el seu Comitè Central no es reuní des del ple d'agost del 1959 fins al ple de gener del 1963. La direcció operacional d'aquells anys es trobava a París íntimament lligada a la del PCE. D'altra banda, en el Comitè Central del II Congrés (1965) tampoc no notem canvis substancials respecte a la participació de les dones: hi van ser anomenades dues: Margarida Abril i Teresa Bonet (Leonor Bornau), entre 23 homes, i cap dona entre els 11 suplents.

I tota la lluita que les dones comunistes van portar a terme des de la fundació del partit, en un llunyà 1936, tampoc no va quedar reflectida després, quan arribà la democràcia. El 1977, any en que es van

celebrar les primeres eleccions democràtiques, les dones comunistes constituïen entre un 20 i un 25% del total dels militants, és a dir, una quarta part, però cal destacar que al Comitè Central del Partit hi havia 77 membres, dels quals només 7 eren dones. Aquesta manca de participació en els càrrecs directius encara va patir una davallada a l'any 1980, on el nombre de delegades va ser inferior als anys anteriors.

Menció especial mereix Maria Dolors Calvet i Puig (Sabadell, 11 d'abril de 1950). Ella és una urbanista, periodista i política catalana. Va ser la única dona parlamentària que participà en la Comissió dels Vint encarregada de redactar el text de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979

I per acabar volia parlar de dues dones poc conegudes, veïnes del Prat del Llobregat, Carmina Balaguer i Maruja Pelegrín, militants del PSUC, que l'11 de març de 1977 feien realitat el seu somni amb la inauguració del Centre de Planificació Familiar del Prat de Llobregat, segon a tot l'Estat. El primer es va fundar a Madrid. Aquell planning constituïa un exemple representatiu de les lluites i les conquestes que van fer les dones en uns moments difícils, per acabar amb el llegat d'opressió que havien heretat del franquisme i recuperar el protagonisme de les seves vides. La sexualitat, que durant tants anys havia estat allò de què no es podia parlar, esdevé un dels temes centrals en aquest procés d'alliberament: el dret a decidir sobre el propi cos, a desmedicalitzar-lo, a planificar els embarassos, a gaudir del sexe sense prejudicis ni vergonyes, a satisfer el propi desig, eren i són qüestions crucials d'una presa de consciència individual i col·lectiva que va ser possible en gran part gràcies a l'activitat d'aquestes dues dones. Unes dones que la doctora Mercè Renom i jo mateixa van treure a la llum quan feien un llibre sobre el moviment obrer al Prat de Llobregat.

I acabo amb una referència més recent. Cap el principis de l'any dos mil, certes dones que van militar durant la guerra civil i que van patir exili, presons, deportacions i tot tipus de patiment encara continuaven actives. Algunes militaven en partits polítics de signe comunista i només cal assenyalar la funció didàctica que ha fet l'organització *Les dones del 36*, en la qual hi havia varies dones del PSUC que organitzaven xerrades a les escoles, instituts, universitats i altres centres i dipositaven les seves memòries en entrevistes o en arxius especialitzats en recollir història oral evocant el que aquelles dones van viure, tractant d'evitar que el pas inexorable del temps esborri la memòria històrica. No se pas si encara resta alguna d'elles amb vida.

Referències

Bengoechea, S. (2013). *Les dones del PSUC*. Barcelona: Els Arbres de Fahrenheit.

Segona part de la conferència donada al MUHBA el 17/10/2019 amb el títol: Les Dones del PSUC contra la dictadura franquista en l'acte del Seminario Permanente de Historia del PSUC.